

Кебуладзе В. І.

<http://orcid.org/0000-0002-7976-3961>

ІДЕЇ І: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ПОВОРОТ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті йдеться про трансцендентальний поворот у розвитку феноменологічної філософії, який засновник феноменології Едмунд Гусерль здійснив у своєму творі «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії». Книга перша: вступ до чистої феноменології». Від цього моменту й до самого кінця життя Гусерль визначав власну філософію як трансцендентальну феноменологію. Про це свідчить насамперед назва його останнього незавершеного твору «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія: вступ до феноменологічної філософії». Автор намагається прояснити історичне і філософське тло цього повороту і його вплив на феноменологію та інші філософські напрями аж дотепер. З одного боку, цей трансцендентальний поворот є дуже важливий для сучасної дискусії про проблему свідомості не лише у феноменологічних дослідженнях, а й у сучасній філософії свідомості та когнітивних науках. Наприклад, проблему «*explanatory gap*» можна побачити в новому світлі з феноменологічного погляду. Отже, стверджується, що феноменологія – це одна з найрозвинутіших версій трансцендентальної філософії досвіду і що на засадах трансцендентальної феноменології можна створити універсальну методологію гуманітаристики, а також додати децю нове навіть до формулювання фундаментальних проблем природничих наук.

Ключові слова: досвід, Едмунд Гусерль, мова, свідомість, споглядання, трансцендентальна феноменологія, феноменологічна філософія, феноменологія.

1913 року вийшов друком твір засновника феноменологічної філософії Едмунда Гусерля «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга перша: Загальний вступ до чистої феноменології»¹. В історії феноменології він дістав коротку назву «Ідеї І» з огляду на те, що сам автор запланував ще дві частини цього твору, про що пише у вступі: «...у другій книзі ми ретельно розглянемо деякі особливо значливі групи проблем, систематичне формулювання і типове розв'язання яких є передумовою того, аби можна було насправді прояснити складні стосунки феноменології з фізичними природничими науками, психологією і гуманітарними науками, а з іншого боку, також з усіма апріорними науками... Третя і завершальна книга присвячена ідеї філософії. Має стати зрозумілим, що справжня філософія, ідея якої – це ідея здійснення абсолютного пізнання, вкорінена в чистій феноменології в настільки серйозному сенсі, що

строге, систематичне обґрунтування і реалізація цієї першої серед усіх філософій є неодмінною передумовою для кожної метафізики та іншої філософії – “яка може постати як наука”» (Гусерль, 2020, с. 15)².

Згодом, хоча вже й після смерті Гусерля, наче на здійснення задуму філософа, в зібранні його творів «Husserliana» було опубліковано ще дві частини: «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга друга: Феноменологічні дослідження конституювання» (Husserl, 1952b) та «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга третя: Феноменологія і фундаменти наук» (Husserl, 1952a), які дістали короткі назви «Ідеї II» та «Ідеї III» відповідно³. Водночас варто зазначити, що якщо в «Ідеях II» радше за все реалізовано той проєкт другої книги, який Гусерль коротко накреслює у вступі до «Ідей I», то в «Ідеях III» опубліковано

¹ У цій статті я спиратимуся на перевидання цього твору в зібранні творів Гусерля «Husserliana»: Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie (Husserl, 1950) та на власний український переклад цього твору: Гусерль Е. Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії (Гусерль, 2020).

² Слова наприкінці цитати, до речі, однозначно відсилають до назви твору Імануеля Канта «Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука» (Кант, 2018). Можна наважитися на твердження, що і в такий спосіб Гусерль дає зрозуміти належність його феноменології до традиції трансцендентальної філософії.

³ Усі три томи «Ідей» перевидували в Гусерліані. Я посилююся на перші видання цих творів у цьому зібранні.

тексти Гусерля, в яких він знову повертається до проблематики «Ідей II», а саме – до регіонів буття, що є сферами дослідження різних наук, і до зв'язків феноменології і психології. Лише у прикінцевих розділах ідеться про співвідношення феноменології та онтології, а також про філософський метод прояснення (Klärung). Обидві теми можна розглядати як реалізацію накресленої у вступі до «Ідей I» ідеї філософії. Тож, здається, не можна однозначно стверджувати, що в «Ідеях III» повністю реалізовано той задум третьої книги, який Гусерль оголосив у «Ідеях I». Натомість є всі підстави говорити про те, що всі три книги «Ідей» об'єднують розуміння феноменології як трансцендентальної філософії.

В «Ідеях I» Гусерль уперше однозначно визначає свою філософію як трансцендентальну феноменологію, тож можна стверджувати, що в цьому творі відбувається трансцендентальний поворот у феноменологічній філософії. Таке розуміння власної концепції Гусерль вочевидь збереже до кінця свого творчого шляху, про що зокрема свідчить назва його пізньої незавершеної праці «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» (Husserl, 1954)⁴.

У цій статті я спробую прояснити історико-філософські передумови і сутність цього повороту, а також його вплив як на подальший розвиток концепції самого Гусерля, так і на весь феноменологічний рух аж до сьогодення. Цей вплив дається взнаки зокрема і в сучасних дискусіях про природу свідомості, які відбуваються як із феноменологічних позицій, так і з позицій інших напрямів сучасної філософії, скажімо, philosophy of mind. Своєю чергою, специфіку цього повороту годі зрозуміти без апеляції до історико-філософського тла, на якому він відбувається. Насамперед ідеться про класичний кантіанський трансценденталізм, але також не в останню чергу про традицію новоевропейського мислення, яка бере свій початок у картезіанстві⁵. Елізабет Штрекер влучно зазначає, що критична реконструкція саме цих традицій європейського філософування дала змогу Гусерлю сформувати нову феноменологію як абсолютно строгу та чисту науку: «Для першої систематичної спроби 1913 року виклас-

ти головні проблеми феноменології аж ніяк не було несуттєвим те, що довгі роки публічного мовчання, що передували цьому, він присвятив інтенсивному вивченню Декарта і Канта. Відтепер метою, від якої він ніколи не відмовлявся, стало не лише подальше розгортання, а й радикалізація їхніх запитань заради того, щоб феноменологія надалі могла постати як строга наука, ба більше, як найстрогіша з-поміж усіх наук: щоб феноменологія не лише запитувала в заведений філософський спосіб про передумови всіх інших наук, а й не оминала самокритичне запитування про власні підстави, а засоби для цього створювала із власного методологічного інвентаря, вона мала стати абсолютно строгою чи абсолютно наукою» (Ströker, 1992, S. 52). Зрештою Гусерль вочевидь розглядав «Ідеї I» як реалізацію того проєкту, що він його накреслив у статті 1911 року «Філософія як строга наука» (Husserl, 1910/11). І такою строгою наукою мала стати саме трансцендентальна феноменологія попри те, що від початку її створення і аж до сьогодення в її бік лунають закиди щодо повернення до витонченої форми психологізму, а отже, й натуралізму, який Гусерль у цій статті разом із історизмом критикує як форми релятивізму. Філософія як строга наука, тобто трансцендентальна феноменологія, саме й має здолати цей релятивізм, забезпечивши умови можливості пізнання абсолютної істини.

Сам Гусерль у листі від 4 вересня 1919 р. до свого учня та послідовника Арнольда Мецгера дав стислу й водночас дуже глибоку та провокаційну характеристику своєму твору «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії»: «Я скажу далі стосовно методу, горизонту, поля діяльності “Ідей” лише одне слово: Дивись!» (Husserl, 1994, S. 413). З одного боку, Гусерль послуговується тут метафорою погляду, виражаючи те, що в трансцендентальній феноменології акт споглядання є засадничим актом пізнання. Це, безперечно, є спільною рисою його концепції та концепції класичного трансценденталізму Кантового гатунку, ба всієї новоевропейської епістемології. У цьому, до речі, можна вгледіти одну з підстав можливості поєднати трансценденталізм і емпіризм. Як на мене, у феноменології як у трансцендентальній філософії досвіду саме й відбувається таке поєднання. Я спробував описати це, визначаючи феноменологію як трансцендентальний емпіризм⁶. Хоча треба визнати, що аж дотепер доволі поширена

⁴ Цей твір, який в історії розвитку феноменологічної філософії дістав коротку назву «Криза», також перевидавали в Гусерліані кілька разів. Як і в разі «Ідей», я посилаюся на перше видання цього твору в цьому зібранні.

⁵ Щодо сучасних для Гусерля джерел деяких сюжетів «Ідей I» див. збірку «The Sources of Husserl's “Ideas I”» (Staiti & Clarke, 2018). Насамперед у цій збірці можна знайти тексти з тогочасної психології, які вплинули на Гусерля. У цій статті для мене натомість важливішими є ті впливи, які засновник феноменології зазнав із боку класичного трансценденталізму, картезіанства й філософії емпіризму.

⁶ Див. частину II «Феноменологія між емпіризмом і трансценденталізмом» моєї книжки «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 79–128), а також мою статтю «Феноменологія як трансцендентальний емпіризм» (Кебуладзе, 2011).

інтерпретація феноменології як варіанта трансцендентального ідеалізму⁷. Натомість я уникати-му розглядати феноменологію як ідеалістичну філософію з причин, про які йтиметься нижче. З іншого боку, варто розуміти, що цей заклик дивитися не стосується лише актів емпіричного споглядання, а апелює також до нашої здатності схоплювати очевидність в інтелектуальній інтуїції. А цей аспект Гусерлевого трансценденталізму вже докорінно відрізняє його як від емпіризму, так і від вчення Канта, який, запозичуючи певні моменти емпіризму, категорично заперечував можливість інтелектуальної інтуїції. Натомість опертя феноменологічного методу на очевидність наближає його до картезіанської філософії, в якій інтуїція є одним із головних методологічних принципів. Починаючи від раннього варіанта феноменології «Логічних досліджень», очевидність відіграє у Гусерлевому методі ключову роль. Створюючи «Ідеї І», попри відмову від деяких аспектів так званої реалістичної феноменології «Логічних досліджень» і перехід до трансценденталізму, Гусерль зберігає впевненість у тому, що саме очевидність є засадничою у процесі пізнання, а отже, філософія як строга наука має базуватися саме на первинних очевидностях або вбачаннях сутностей: «...всі опосередковані покладання розуму, а заразом усе предикативне та поняттєве пізнання розуму веде назад до *очевидності*» (Гусерль, 2020, с. 307). Треба зазначити, що Гусерль не просто додає до класичного трансценденталізму концепцію очевидності, а намагається оперти на неї методологію трансценденталізму, певною мірою здійснюючи з Кантовою філософією те, що Ричард Рорті⁸ назвав раціональною реконструкцією, або точніше те, що я у книжці «Феноменологія досвіду» називаю методом аісторичного реконструювання⁹. В «Ідеях І» Гусерль пише: «...в континуальному просуванні від схоплення до схоплення ми у певний спосіб також схоплюємо *потік переживань як єдність*. Ми схоплюємо його не як одиничне переживання, а як *ідею в Кантовому сенсі*. Він є не довільно встановленим і ствердженим, а абсолютно безсумнівно даним – у відповідному широкому сенсі слова “даність”. Ця безсумнівність хоча й ґрунтується

на інтуїції, але має геть інше джерело, ніж безсумнівність буття переживань, чисто даних в іманентному сприйнятті. Своєрідність ідеї, яка вбачає Кантову “ідею”, і полягає в тому, що вона не втрачає очевидності через недосяжність адекватного визначення її змісту, тут – потоку свідомості. Ми водночас бачимо, що до потоку переживань і його компонентів як таких належить шерег розрізаних модусів даності, систематичне дослідження яких муситиме становити головне завдання загальної феноменології» (Гусерль, 2020, с. 178–179). Як бачимо, Гусерль органічно вбудовує вчення про очевидність у трансцендентальну філософію, хоча уявлення про інтуїтивну даність первинних сутностей підштовхує нас до ідеалістичного реалізму Платонового гатунку, згідно з яким ідеї мають незалежне реальне існування, що і дає підстави називати ранній варіант Гусерлевої концепції реалістичною феноменологією. Така позиція випливає з критики психологізму в логіці в першому томі «Логічних досліджень» (Husserl, 1975)¹⁰. Адже якщо фундаментальні закони логіки не є продуктами психічного процесу мислення, як то стверджують психологісти, постає питання про їхній незалежний онтологічний статус. У «Логічних дослідженнях» Гусерль не відповідає на це питання, ба навіть не формулює його експліцитно. Він не переходить від епістемології до онтології і не стверджує незалежне існування ідей. Утім, як зазначено, це цілком органічно випливає з його епістемологічної позиції в цьому творі. Але вже в «Ідеях І» від відмовляється від наївного ідеалістичного реалізму, вимагаючи в актах феноменологічних редуцій утриматися від суджень про реальне існування не лише зовнішнього світу, а й предметів формально-ейдетичних і матеріально-ейдетичних дисциплін, тобто ідей. Та відмова від суджень про реальне існування ідей аж ніяк не означає заперечення можливості схопити їх з очевидністю в актах ідеї. Навпаки, феноменологічна редуція насамперед і покликана очистити свідомість від усього, що заважає таким актам убачання сутностей.

У згадуваній вище статті «Феноменологія як трансцендентальний ідеалізм» Александр Шнелль так описує опозицію реалістичної і трансцендентальної феноменології: «Що ж ґрунтовно відрізняє “трансцендентальну” від “реаліс-

⁷ Із найновіших публікацій див. статтю Александра Шнелля «Феноменологія як трансцендентальний ідеалізм» (Schnell, 2020).

⁸ Див. статтю Ричарда Рорті «Історіографія філософії: чотири жанри» (Rorty, 1984).

⁹ Див. розділ 3 «Аісторичне реконструювання як метод феноменологічного дослідження» частини I «Теоретико-методологічні засади феноменології досвіду» мого твору «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 36–62).

¹⁰ Про феноменологічну критику психологізму див. зокрема статтю Джона Вайлда «Гусерлева критика психологізму: історичні коріння та сучасна релевантність» (Wild, 1940), а також другий підрозділ «Критика психологізму і натуралізму» розділу I «Феноменологічна критика емпіризму» Частини II «Феноменологія між емпіризмом і трансценденталізмом» мого твору «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 92–98).

тичної” феноменології? Обидві обстоюють погляд, що кожна феноменологічна аналіза мусить орієнтуватися на предмет, способи конститування якого мають бути прояснені. Втім, якщо остання в її найзагальнішій формі розглядає предмет як виняткову провідну нитку аналізу і робить його, *передбачаючи* і розглядаючи як *наперед даний*, загальним масштабом феноменологічних аналіз, то перша не *лише* запитує про предметну даність, а *поширює* феноменологічне запитування у напрямку “феноменальності” феноменів. І це може – якщо це повинно виявитися необхідним – привести до того, що феноменальність і предметність відокремлюються одна від одної і феномен розглядається як *чистий феномен*» (Schnell, 2020, S. 167–168). Утім, щодо цього треба зауважити, що, попри очевидну відмінність трансцендентальної феноменології від реалістичної, ми можемо спостерігати й наскрізну тяглість, яка об’єднує всі феноменологічні проекти. По-перше, предметність є вужчим поняттям за феноменальність. Адже з феноменологічного погляду будь-яка предметність є феноменальною, не вичерпуючи феноменальне як таке. Тож перехід від предметності до феноменальності позначає не так перехід від реалістичної до трансцендентальної феноменології, як розширення поля феноменологічного дослідження в будь-якому варіанті феноменології. По-друге, внутрішній зв’язок трансцендентальної феноменології з реалістичною дається взнаки насамперед у концепції очевидності. Адже ця концепція є важливою складовою як реалістичної, так і трансцендентальної феноменології, важливим методологічним «інструментом» якої є вбачання сутностей, або ідеяція, що її можна і потрібно розглядати як феноменологічну редакцію концепції інтелектуальної інтуїції.

Гусерль не лише постулює можливість убачати сутності, а й шукає шлях до такого вбачання: «Так актуальне вбачання сутності є не нейтральним, а позиційним актом, який зі свого боку фундується в якомусь екземплярі споглядального усвідомлення, що зі свого боку цілком може бути нейтральним усвідомленням, скажімо, фантазуванням» (Гусерль, 2020, с. 260). У цьому фрагменті Гусерль накреслює дві теми, які експлікує у пізньому творі «Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки» (Husserl, 1948)¹¹.

По-перше, тут ідеться про те, що схоплення сутності є окремим актом свідомості, який відрізняється від будь-якого акту чуттєвого спогля-

дання, хоча і має ґрунтуватися на такому акті або на акті фантазії, тобто на сфантазованому чуттєвому сприйнятті. У творі «Досвід і судження» відповідно йдеться про необхідність нового типу споглядання, а саме – інтелектуального споглядання, для переходу від природних типів до понять. Природні типи, завдяки яким впорядковується допредикативний досвід, не мають загальності та строгої визначеності понять, якими ми послуговуємося у предикативних судженнях. Тому, за Гусерлем, вони є «порожніми рамками сенсу», яким бракує «ядра генералізації». Скажімо, для орієнтації у щоденній дійсності та прагматичного розв’язання проблем повсякдення мені достатньо такого природного типу, як «людина», щоб розпізнавати певні істоти мого середовища саме як людей. Натомість у науковому дослідженні я маю послуговуватися чітко визначеним загальним поняттям «людина». Переходячи від природного типу «людина», завдяки якому я типізую власний допредикативний досвід окремих людей, до поняття «людина», яке дає мені змогу висловлювати предикативні судження про людей взагалі, я потребую інтелектуального споглядання сутності людини. Сучасний дослідник творчості Гусерля Дитер Ломар характеризує цей перехід у такий спосіб: «...перетворення досвіду на предикативне судження не можна розуміти як просту зміну. У творі “Досвід і судження” також вказано на необхідність *нового* споглядання для цього перетворення. При цьому наголошено на особливому внеску спонтанності суб’єкта, який відрізняє предикативні синтези від допредикативних» (Lohmar, 1998, S. 8)¹².

По-друге, виявляється, що формування поняття, в якому схоплюється сутність певного класу предметів досвіду, не спирається на збирання завдяки індукції відповідних предметів, натомість для схоплення сутності в інтелектуальному спогляданні достатньо емпіричного споглядання окремого екземпляру, що втілює цю сутність. У творі «Досвід і судження» таке розуміння загальних понять подано у вченні про вільну варіацію: «...ми керуємося фактом як зразком для його перетворень. При цьому стало мусять поставати нові схожі образи як відбитки, як образи фантазії, які є конкретними схожостями праобразу. Так ми продукуємо довільні варіанти, й усі вони, як і сам процес варіації, постають у “довільному” модусі переживання. Пото-

¹¹ Надалі я спиратимуся на друге видання мого українсько-го перекладу цього твору (Гусерль, 2018).

¹² Докладніше про це див. у другому підрозділі «Головні аспекти допредикативного досвіду» розділу 1 «Допредикативний досвід і предикативне судження» частини IV «Генетична феноменологія досвіду» мого твору «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 197–199).

му виявляється, що крізь це розмаїття відбитків проходить єдність, що в таких вільних варіаціях праобразу, наприклад речі, з необхідністю зберігається певний інваріант як необхідна загальна форма, без якої щось схоже на цю річ як екземпляр цього виду взагалі не можна було би помислити. У здійсненні довільної варіації, коли нам байдужа відмінність варіантів, вона постає як абсолютно ідентичний вміст, як інваріантне «Що, згідно з яким можна помислити всі варіанти: як загальна сутність» (Гусерль, 2018, с. 304–305)¹³. У такий спосіб Гусерлю вдається на засадах трансценденталізму обґрунтувати можливість пізнання сутностей через інтелектуальну інтуїцію, уникаючи як натуралістичної метафізики емпіризму, так й ідеалістичної метафізики Платонового гатунку.

Продемонструймо це поєднання картезіанства з кантіанством з одночасною витонченою деконструкцією обох філософських трендів на прикладі того, як Гусерль феноменологічно описує темпоральну складову ідеї речі: «Річ у її ідеальній сутності як *res temporalis* дається в необхідній “формі” часу. Інтуїтивна “ідеація” (що саме вона як вбачання “ідеї” тут варта такої назви) навчає нас пізнавати річ як таку, що необхідно триває і тривалість якої принципово можна нескінченно розширювати. У “чистому спогляданні” (а ідеація є феноменологічно проясненим поняттям Кантового чистого споглядання) ми схоплюємо “ідею” часовості та всі сутнісні моменти, які в ній містяться» (Гусерль, 2020, с. 325). З одного боку, ми вочевидь стикаємося з прихованою полемікою з Декартом, адже для нього головна характеристика зовнішніх речей – це протяжність, або просторовість, а тут річ постає як «*res temporalis*». З іншого боку, Гусерль актуалізує ідею Канта як феноменологічну, водночас критично деконструюючи її. Адже з позицій трансцендентальної філософії Канта ідеація як інтелектуальне споглядання ідей неможлива. Водночас Гусерль показує, що саме феноменологічне визнання інтелектуальної інтуїції, або ідеації, обґрунтовує саме Кантове вчення, бо дає змогу відповісти на запитання, звідкіля ми знаємо про такі трансцендентальні форми досвіду, як, скажімо, час.

Те, що Гусерль, як і Декарт, буде свій філософський метод, спираючись на інтелектуальну інтуїцію, а Кант відмовляється від неї, зумовле-

¹³ Докладніше про це див. у четвертому підрозділі «Вільна варіація у фантазії як альтернатива номіналізму та реалізму» розділу I «Феноменологічна критика емпіризму» частини II «Феноменологія між емпіризмом і трансценденталізмом» мого твору «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 101–104).

но, мабуть, тим, що ці філософи мали різні інтелектуальні оптики. Як на мене, Гусерль дивиться на поняття очевидності очима математика, усвідомлюючи, що математична аксіоматика не може бути даною через емпіричне споглядання або дедуктивно виснуваною. Самі аксіоми, схоплені в інтелектуальній інтуїції, є відправними пунктами будь-якої математичної дедукції. Натомість Кант дивиться на інтелектуальну інтуїцію очима філософа, що намагається критикувати традиційну релігійну метафізику¹⁴. Тому для нього визнання можливості інтелектуальної інтуїції пов'язане з тим, що він називає «діалектичною позірністю». Якщо ми здатні до інтелектуального споглядання, то ідеї душі, світу та Бога можуть набути змісту, тобто з порожніх форм перетворитися на предмети нашого пізнання. За Кантом це неможливо, бо джерелом змісту нашого пізнання є лише чуттєвий досвід. Тож метафізика, темами якої саме і є ці три ідеї, можлива не як позитивна наука, а як дисципліна розуму, що вказує йому його границі. Трансцендентальна феноменологія також є антиметафізичним проєктом, але водночас, як ми побачили, не заперечує можливості інтелектуального споглядання, чим докорінно відрізняється від класичного кантівського трансценденталізму.

Гусерль ставиться критично не лише до ідеалістичної, а й до натуралістичної метафізики, виступаючи проти притаманної їй натуралізації свідомості. Помилка натуралістичної метафізики полягає в тому, що вона робить свідомість частиною природного світу, який, за Гусерлем, є найширшим горизонтом корелятив інтенційних актів самої свідомості. Тож натуралістична метафізика перегортає догори дригом природний стан речей, розглядаючи свідомість як частину того, що є горизонтом її конститутивної діяльності. Водночас треба розуміти, що самі акти свідомості не містять свої кореляти як власні реальні компоненти. Переживання червоного кольору не містить червоний колір як такий, натомість воно інтенційно спрямоване на нього. Не лише свідомість не є частиною природного світу, частини природного світу також не можуть бути частинами свідомості.

¹⁴ Тут варто зазначити ефективність біографічного підходу в історії філософії, попри те, що я, вважаючи, що історія філософії має бути не так історією подій, як історією ідей, неодноразово сперечався з головним представником цього підходу в Україні Вадимом Менжуліним (грунтовний виклад біографічного підходу див. у його книжці «Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні» (Менжулін, 2010)). У спробі зрозуміти Гусерлеву концепцію очевидності біографічний підхід може виявитися плідним, адже дає змогу простежити зв'язок цього вчення з тим, що Гусерль мав математичну освіту.

В «Ідеях I» Гусерль критично реконструює не тільки Кантовий трансценденталізм, а й емпіризм Джорджа Барклі, що підтверджує моє визначення феноменології як трансцендентального емпіризму. Сам Гусерль у лекціях, які читає на початку 1920-х років у Фрайбурзі і які після його смерті виходять друком у Гусерліані як перша частина твору під назвою «Перша філософія» (Husserl, 1956), визнає новочасний британський емпіризм одним із головних джерел феноменологічної філософії, але водночас наполягає на необхідності критично переосмислити його, вкотре здійснюючи раціональну реконструкцію за Рорті або те, що я назвав аісторичним реконструюванням. У цьому творі німецькому філософу зокрема йдеться про те, що у творах Барклі та Г'юма, як до речі й в новосередній раціоналізмі, формуються попередні скептичні форми феноменології (Husserl, 1956, S. 141–199). Тобто феноменологічний метод має ґрунтуватися зокрема на перетворенні цих попередніх форм на засадах трансценденталізму. Перші кроки до цього засновник феноменології здійснює вже в «Ідеях I», надаючи головному принципу емпіричної теорії пізнання Джорджа Барклі трансцендентального звучання: «Насамперед кожне переживання є таким, що існує принципова можливість спрямувати погляд на нього та на його реальні компоненти, а також – у протилежному напрямку – на ноєму, скажімо, на побачене дерево як таке. Хоча, з позицій логіки, дане в цьому спрямуванні погляду саме і є предметом, але цілковито *несамостійним* предметом. Його *esse* полягає винятково в його “регістрі” – хоча сенс цього твердження дуже віддалений від того, який мав на увазі Барклі, адже тут регістрі аж ніяк не містить *esse* як власну реальну складову» (Гусерль, 2020, с. 217). Сприйняття не містить те, сприйняттям чого воно є, байдуже, це ідея чи частина природного світу. Переживання свідомості не є елементом ані ідеальної, ані матеріальної реальності. Тому, до речі, феноменологію й не можна розглядати в контексті опозиції ідеалізму й матеріалізму. Свідомість є чистою від змістів. Здійснивши феноменологічну редукцію, ми можемо описати саму спрямованість актів свідомості на їхні змісти та самі ці змісти. Причому Гусерль вважає, що ми спроможні й маємо описати чисту даність феноменів, не перетлумачуючи їх: «...слід лише мати сміливість *не* перетлумачувати, а сприймати насправді явлене у феномені саме таким, яким воно дається, і *чесно* його описувати» (Гусерль, 2020, с. 232). Отже, ми можемо описати домовний рівень досвіду. Хоча, зрозуміло, будь-який опис ми здійснюємо

за допомогою мови. Тут Гусерль торкається одного з головних питань сучасної філософії про можливість чи неможливість чистого домовного досвіду. В уже згадуваній праці «Досвід і судження» ця проблема постає у вигляді питання про те, як із допредикативного досвіду утворюються предикативні судження¹⁵.

З одного боку, можна наважитися на твердження, що «linguistic turn» у філософії ХХ століття був критичною реакцією зокрема на вчення Гусерля. Якщо розуміти лінгвістичний поворот ширше за сюжет в аналітичній філософії мови, то Гайдегеровий вислів «Мова – дім буття» (Heidegger, 1976, S. 313) абсолютно органічно вписується в цей поворот, бо є суголосним тезі Вітгенштайна: «*Границі моєї мови означають границі мого світу*» (Wittgenstein, 1989, S. 134). Гайдегерову онтологізацію мови у феноменологічній традиції, яка спричинилася до виникнення філософської герменевтики, можемо розглядати як відповідь на вчення Гусерля про допредикативний досвід.

З іншого боку, Гусерлеве прагнення схопити у феноменологічному описі чисту домовну феноменальну даність елементів досвіду, а отже, прояснити фундаментальний зв'язок свідомості з предметами, які вона переживає у власному досвіді, виводить нас до проблематики сучасної philosophy of mind. Гусерль пише: «...що, власне, означає “претензія” свідомості бути насправді “пов'язаною” з предметністю, бути “влучною”, як у термінах ноєзи та ноєми можна феноменологічно прояснити “чинний” і “нечинний” предметний зв'язок: і zarazом перед нами постає великі *проблеми розуму...*» (Гусерль, 2020, с. 278). Здається, реалізація сформульованого тут завдання феноменології може сприяти розв'язанню того, що Девід Чалмерс назвав «важкою проблемою свідомості»: «Справді ж важкою проблемою свідомості є проблема *досвіду*» (Чалмерс, 2013, с. 123). Феноменологія не пояснює, чому у свідомості виникає досвід світу, а описує, як він відбувається. Завдяки цьому проясняється фундаментальний інтенційний зв'язок свідомості та світу, який вона переживає у досвіді як найширший горизонт корелятив власних інтенційних актів.

Феноменологія як трансцендентальна філософія досвіду, тобто як вчення про умови можливого досвіду, за задумом самого Гусерля може

¹⁵ Докладніше про це див. у першому підрозділі «Виникнення концепції допредикативного досвіду та її місце у трансцендентальній феноменології» розділу 1 «Допредикативний досвід і предикативне судження» частини IV «Генетична феноменологія досвіду» мого твору «Феноменологія досвіду» (Кебуладзе, 2017, с. 190–197).

і має стати універсальною методологією наукового пізнання. Адже найширшим горизонтом предметностей будь-якого пізнання є феноменальний життєсвіт нашого досвіду. Тож універсальне вчення про умови можливості феноменальності як такої і створює підґрунтя загальної наукової методології. Відповідно до цього Гусерль встановлює завдання феноменологічного дослідження: «Це належить до феноменології специфічного досвідного розуму, насамперед фізикалістського, психологічного, взагалі природознавчого розуму. Така феноменологія зводить онтологічні та ноетичні правила, що належать до досвідної науки як такої, до їхніх феноменологічних джерел. Проте це означає, що вона виявляє та ейдетично досліджує феноменологічні ноетичні та ноематичні шари, в яких вкорінений зміст цих правил» (Гусерль, 2020, с. 311).

Спіраючись на таке Гусерлеве розуміння завдань феноменології, можна обґрунтувати позицію сучасного данського філософа Дена Загаві, яку він формулює у статті «Феноменологія і проєкт натуралізації» (Zahavi, 2004), що є реакцією на твір «Натуралізація феноменології: проблеми в сучасній феноменології та когнітивних науках» (Petitot et al., 1999). У цій статті Ден Загаві, відповідаючи на пропозицію натуралізувати феноменологію, щоб використати таку натуралізовану феноменологію для розв'язання проблеми «explanatory gap», висловлену в книжці «Натуралізація феноменоло-

гії», пише: «Мабуть, вона (трансцендентальна феноменологія. – В. К.) і може бути натуралізована в сенсі “внеску в проєкт натуралізації”». Але, напевно, захищаючи цей погляд, слід зрозуміти, що така натуралізація приведе не лише до модифікації трансцендентальної феноменології, водночас вона трансформує і саме поняття натуралізації, а також саме наше розуміння природи» (Zahavi, 2004, р. 343). Тобто спроба використати феноменологічні описи для обґрунтування предметного поля природничих наук не так натуралізує феноменологію, як трансценденталізує природознавство, бо спричиняється до запитування про трансцендентальні умови можливості того, що ми називаємо світом природи. Такі описи можуть не лише поставати як методологічні інструменти соціально-гуманітарного пізнання, а й задавати новий контекст для розгляду фундаментальних методологічних проблем природознавства¹⁶.

Отже, насамкінець варто зазначити, що трансцендентальний поворот у феноменології є не лише цікавим епізодом історії філософії. Він зумовлює деякі стратегічні лінії розвитку як самої феноменології, так і всієї сучасної філософії. Окрім того, завдяки цьому повороту деякі елементи феноменологічного методу набувають неабиякої актуальності в сучасній гуманітаристиці та природничій науці.

¹⁶ Докладніше стосовно можливості феноменологічного обґрунтування природознавства див. у статті Андрія Вахтеля «Щодо феноменології природничої науки» (Вахтель, 2017).

Список посилань

- Вахтель, А. (2017). Щодо феноменології природничої науки. *Філософська думка*, 5, 62–75.
- Гусерль, Е. (2018). *Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки* (В. Кебуладзе, Перекл.). Фоліо.
- Гусерль, Е. (2020). *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії: Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології* (В. Кебуладзе, Перекл.). Фоліо.
- Кант, І. (2018). *Прологемени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука* (В. Терлецький, Перекл.). Фоліо.
- Кебуладзе, В. (2011). Феноменологія як трансцендентальний емпіризм. У Я. Шрамко (Ред.), *Актуальні проблеми духовності. Випуск 12* (с. 81–89). КДПУ.
- Кебуладзе, В. (2017). *Феноменологія досвіду*. Дух і Літера.
- Менжулін, В. (2010). *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні*. НаУКМА, Аграр Медіа Груп.
- Чалмерс, Д. (2013). Лицем до лица з проблемою свідомості (А. Леонов, Перекл.). У Я. Шрамко (Ред.), *Актуальні проблеми духовності. Випуск 14* (с. 121–152). КДПУ.
- Heidegger, M. (1976). Brief über den Humanismus. In M. Heidegger, *Gesamtausgabe. Band 9. I Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Wegmarken* (S. 313–364). Vittorio Klostermann.
- Husserl, E. (1910/11). Philosophie als strenge Wissenschaft. In *Logos. Band I* (S. 289–341). Verlag von J.C.D. Mohr (Paul Siebeck).
- Husserl, E. (1948). *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Claassen & Coverts Verlag.
- Husserl, E. (1950). *Husserliana. Bd VI: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1952a). *Husserliana. Bd IV: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchung zur Konstitution*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1952b). *Husserliana. Bd V: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch: Die Phänomenologie und Fundamente der Wissenschaften*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1954). *Husserliana. Bd VI: Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1956). *Husserliana. Bd VI: Erste Philosophie (1923/1924). Erster Teil: Kritische Ideengeschichte*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1975). *Husserliana. Bd XVIII: Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1994). *Husserliana-Dokumente. Band III. Teil 4: Briefwechsel. Band IV. Die Freiburger Schüler*. Kluwer Academic Publisher.

- Lohmar, D. (1998). *Erfahrung und kategoriales Denken. Hume, Kant und Husserl über vorprädikative Erfahrung und prädikative Erkenntnis*. Kluwer Academic Publishers.
- Petitot, J., Varela, F. J., Pachoud, B., & Roy, J.-M. (1999). *Naturalizing Phenomenology: Issues In Contemporary Phenomenology and Cognitive Science*. Stanford University Press.
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In *Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy* (pp. 3–75). Cambridge University Press.
- Schnell, A. (2020). Phänomenologie als transzendentaler Idealismus. *Phänomenologische Forschungen*, 1, 167–193.
- Staiti, A., & Clarke, E. (Eds.). (2018). *The Sources of Husserl's "Ideas I"*. De Gruyter.
- Ströker, E. (1992). *Husserls Werk: zur Ausgabe der Gesammelten Schriften*. Meiner.
- Wild, J. (1940). Husserls Critique of Psychologism: its Historic Roots and Contemporary Relevance. In *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*. Cambridge (Massachusetts).
- Wittgenstein, L. (1989). *Logisch-philosophische Abhandlung. Tractatus logico-philosophicus*. Suhrkamp.
- Zahavi, D. (2004). Phenomenology and the project of naturalization. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3, 331–347.

References

- Chalmers, D. (2013). Lytsem do lytsia z problemoiu svidomosti [Facing Up to the Problem of Consciousness] (A. Leonov, Transl.). In Ya. Shramko (Ed.), *Aktualni problemy dukhovnosti. Vypusk 14 [Actual Problems of Mind. Issue 14]* (pp. 121–152). KDPU [in Ukrainian].
- Heidegger, M. (1976). Brief über den Humanismus. In M. Heidegger, *Gesamtausgabe. Band 9. I Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1914–1970. Wegmarken* (S. 313–364). Vittorio Klostermann.
- Husserl, E. (2018). *Dosvid i sudzhennia. Doslidzhennia henealohii lohiky [Experience and judgment: investigations in a genealogy of logic]* (V. Kebuladze, Transl.). Folio [in Ukrainian].
- Husserl, E. (2020). *Ideji chystoi fenomenolohii i fenomenolohichnoi filosofii: knyha persha. Zahalnyi vstup do chystoi fenomenolohii [Ideas for a Pure Phenomenology and Phenomenological Philosophy: First Book: General Introduction to Pure Phenomenology]* (V. Kebuladze, Transl.). Folio [in Ukrainian].
- Husserl, E. (1910/11). Philosophie als strenge Wissenschaft. In *Logos. Band I* (S. 289–341). Verlag von J.C.D. Mohr (Paul Siebeck).
- Husserl, E. (1948). *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Claassen & Coverts Verlag.
- Husserl, E. (1950). *Husserliana. Bd VI: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1952a). *Husserliana. Bd IV: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchung zur Konstitution*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1952b). *Husserliana. Bd V: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch: Die Phänomenologie und Fundamente der Wissenschaften*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1954). *Husserliana. Bd VI: Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1956). *Husserliana. Bd VI: Erste Philosophie (1923/1924). Erster Teil: Kritische Ideengeschichte*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1975). *Husserliana. Bd XVIII: Logische Untersuchungen. Erster Band. Prolegomena zur reinen Logik*. Martinus Nijhoff.
- Husserl, E. (1994). *Husserliana-Dokumente. Band III. Teil 4: Briefwechsel. Band IV. Die Freiburger Schüler*. Kluwer Academic Publisher.
- Kant, I. (2018). *Prolehomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka mozhe postaty yak nauka [Prolegomenos to every future metaphysics that can appear as a science]* (V. Terletskyi, Transl.). Folio [in Ukrainian].
- Kebuladze, V. (2011). Fenomenolohiia yak transtsendentalnyi empiryzm [Phenomenology as transcendental empiricism]. In Ya. Shramko (Ed.), *Aktualni problemy dukhovnosti. Vypusk 12 [Actual Problems of Mind. Issue 12]* (pp. 81–89). KDPU [in Ukrainian].
- Kebuladze, V. (2017). *Fenomenolohiia dosvidu [Phenomenology of experience]*. Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Lohmar, D. (1998). *Erfahrung und kategoriales Denken. Hume, Kant und Husserl über vorprädikative Erfahrung und prädikative Erkenntnis*. Kluwer Academic Publishers.
- Menzhulin, V. (2010). *Biohrafichnyi pidkhid v istoryko-filosofskomu piznanni [Biographical approach within the historiography of philosophy]*. NaUKMA; Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].
- Petitot, J., Varela, F. J., Pachoud, B., & Roy, J.-M. (1999). *Naturalizing Phenomenology: Issues In Contemporary Phenomenology and Cognitive Science*. Stanford University Press.
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In *Philosophy in History. Essays on the historiography of philosophy* (pp. 3–75). Cambridge University Press.
- Schnell, A. (2020). Phänomenologie als transzendentaler Idealismus. *Phänomenologische Forschungen*, 1, 167–193.
- Staiti, A., & Clarke, E. (Eds.). (2018). *The Sources of Husserl's "Ideas I"*. De Gruyter.
- Ströker, E. (1992). *Husserls Werk: zur Ausgabe der Gesammelten Schriften*. Meiner.
- Vakhtel, A. (2017). Shchodo fenomenolohii pryrodnychoi nauky [On the phenomenology of natural science]. *Filosofska dumka*, 5, 62–75 [in Ukrainian].
- Wild, J. (1940). Husserls Critique of Psychologism: its Historic Roots and Contemporary Relevance. In *Philosophical Essays in Memory of Edmund Husserl*. Cambridge (Massachusetts).
- Wittgenstein, L. (1989). *Logisch-philosophische Abhandlung. Tractatus logico-philosophicus*. Suhrkamp.
- Zahavi, D. (2004). Phenomenology and the project of naturalization. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3, 331–347.

Vakhtang Kebuladze

IDEAS I: TRANSCENDENTAL TURN IN PHENOMENOLOGICAL PHILOSOPHY

The paper deals with transcendental turn in the development of the phenomenological philosophy with the founder of phenomenology Edmund Husserl made in his work "Ideas Pertaining to a Pure

Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy. First Book: General Introduction to a Pure Phenomenology". From this moment until the very end of his life, Husserl defined his philosophy as transcendental phenomenology. This is particularly evident in the title of his last unfinished treatise "The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy". The author tries to clarify the historical and philosophical background of this turn and its influence on the phenomenology and other philosophical trends until now. On the one hand, the transcendental turn in the development of the phenomenological philosophy is the result of the long philosophical tradition that based on Descartes rationalism and Kantian transcendental philosophy and at the same time on the empiricism by Berkley and Hume. On the other hand, this transcendental turn is very important for the modern discussion about the problem of consciousness not only in the phenomenological research, but also in the contemporary philosophy of mind and cognitive sciences. For example, the "explanatory gap" problem as one of the most crucial consequence of the mind-body problem can be seen in a new light from the phenomenological point of view. So it is argued that phenomenology is one of the most elaborated version of the transcendental philosophy of experience, and that it is possible to create on the base of transcendental phenomenology the universal methodology of humanities and to bring something new even to the formulation of the fundamental problems of natural sciences.

Keywords: consciousness, contemplation, Edmund Husserl, experience, language, phenomenological philosophy, phenomenology, transcendental phenomenology.

Матеріал надійшов 10.02.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)